

ХҒТАР 19.51.09
Ғылыми мақала

<https://orcid.org/0000-0001-5909-3115>
DOI: <https://doi.org/10.32523/2616-7174-2024-146-1-157-167>

Жас Түркістан» журналындағы Мұстафа Шоқайдың саяси публицистикасы

Р.Ш. Бакенова*¹, Г.Ш. Әшірбекова¹, А.Б. Ақынбекова²

¹Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Астана, Қазақстан

²Әл Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті, Алматы, Қазақстан

(E-mail: rizagul.bakenova72@gmail.com, ashirbekova_75@mail.ru, akynbek75@gmail.com)

Аңдатпа. Мұстафа Шоқайдың ұлт тәуелсіздігі жолындағы қайраткерлік күресі мен баспасөз ісіне қосқан үлесі осы уақытқа дейін бірқатар зерттелді. 2023 жылы шоқайтанушы ғалым Әбдіуақап Қара француз тіліндегі 140-тан астам мақалаларын қазақ тіліне аударып, кітап етіп шығарды. М.Шоқай эмигранттық журналистиканың ғана емес, саяси публицистикада өзіндік қолтаңбасы қалыптасқан тұлға. Сондықтан оның публицистикалық мақалаларындағы ұлт мүддесі турасындағы көзқарасы мен қоғамдық пікір қалыптастырудағы ықпалын, мәселені талдау әдістерін зерттеу маңызды. Сараптамалық мақалаларының мазмұны мен құрылымы, жанрлық ерекшеліктерін қарастыру арқылы оның публицистік шығармашылық шеберлігін айқындаймыз. Саяси жүйенің өзгермелі табиғатын тану, түрлі қоғамдық өзгерістердің сипатын айқындаудағы талдау, тұжырым жасау, ұсыныс білдіру, қоғамдық пікір қалыптастырудағы көшбасшылық идеяларын бүгінгі ақпарат құралдарының тәжірибесіне енгізу, сондай-ақ журналистердің кәсіби құзыреттілігін дамытуға пайдалануға болады. Мақалада М.Шоқайдың «Жас Түркістан» журналындағы бірнеше публицистикалық мақалалары ұлт мүддесі тұрғысынан талданады. Мұстафа идеясы тереңнен тамыр тартқаны да осы мақалада зерделенген. Оның дәлелі ұлттардың ұйысып, бейбітшілікке жұмылу, білім алуын көксеуі тілге тиек етіледі. Сондай-ақ, мақалада Мұстафаның күллі түркі тектес ағайындардың басын қосып, халықтардың ортақ мәмлеге келіп, оқып білім алудағы келелі ойлары сараланады.

Түйін сөздер: саяси публицистика, эмиграция, журналистика, журнал, жанр, мақала, ұлттық мүдде, идея, демократия, басылым, Алаш идеясы, дипломатия.

Кіріспе

Мұстафа Шоқай – түркістандық саяси эмиграциялық қызметтің негізін қалаған тұлға. Оның Еуропа елдерінде шығарған басылымдары мен саяси тақырыптағы мақалаларында мемлекетшілдік, ұлттық мүдде, ұлт азаттығы және кеңестік биліктің қателіктері өткір сыналады.

Мұстафа Шоқай – саяси публицистиканың негізін қалаушы. Публицистика табиғатын зерттеген ғалымдар оның типологиясын қарастырғанда, саяси публицистиканың басты ерекшеліктерін айқындаған. Орыс ғалымдарының ішінде В.В. Ученова, А.Ф.Бережной, Н.И.Глушков, В.М. Горохов, Я.Н.Засурский, В.И. Здорова, П.С. Карасев, Е.И. Лазебник, В.А. Павленко, Е.П. Прохоров, Б.В.Стрельцов, М.С. Черепанов публицистиканың теориясы мен тәжірибесін зерттеген еңбектерінде саяси журналистиканың қоғамдық санаға ықпалы мен оның қарастыратын негізгі мәселелерін анықтаған. Қазақ көсемсөзінің қалыптасу, даму жолдарын зерттеген профессор Б.Ө. Жақып оны тектік тұрғыдан үш топқа, түрлік жағынан жеті түрге жіктейді [1, 368]. Ғалым саяси публицистиканың табиғатын анықтап көрсету мақсатында жекелеген қайраткерлердің мақалаларына мысал келтіреді. Әсіресе алмағайып кезеңде қоғамдық-саяси қызметке араласқан С.Сейфуллиннің мақалаларына дискурс талдау жасайды.

Қазіргі таңда журналистика ғылымы тақырыптық және құрылымдық жағынан өзгерді, өзіндік философиясы қалыптасты, теориялық аппараты басқа ғылым салаларымен тығыз байланыста дамып келеді. Журналистика ғылымына гуманитарлық бағыттағы мамандар араласа бастады. Әлеуметтанушылар, саясаттанушылар, әлеуметтік психологтар ақпараттық кеңістіктегі медиамәтіндерге талдау жасап, ғылыми еңбектер жазуда. Жаңа ғылыми бағыттар әлеуметтік журналистика, саяси журналистика (медиаполитология), саяси лингвистика, саяси журналистика психологиясы пайда болды. Мұстафа Шоқайдың эмиграцияда жүріп жазған саяси публицистикасын осы аталған жаңа бағыттар бойынша қарастыру – ғылыми мақаланың басты мақсаты.

Мұстафа Шоқайдың публицистикасынан демократиялық коммуникацияның, мемлекет пен қоғамның арақатынасы анық байқалады. М.Шоқай қоғамдық-саяси істерге ерте араласты. 1902 жылы Ташкенттегі гимназияда 8 жыл оқиды. 1910 жылы бітіргенге дейін гимназиядағы жерлестерінің түрлі жағдайларын айтып, арыз-шағым жазып беріп жүреді. 1912 жылы «Айқап» журналында жарық көрген Мұстафа туралы мақалада «Перовский уезінде жоғары жерден оқыған бірінші қазақ болса керек» деп жазылған [2, 11]. Ол 1914 жылы IV Мемлекеттік Думадағы Мұсылман фракциясының хатшысы болып тағайындалады. Бұл қызметті Ә.Бөкейханның ұсынысымен атқарып, сол кездегі саяси ахуалмен етене танысады. Еске сала кетейік, 1907 жылы 3 маусым заңы қазақтарды Мемлекеттік Думаға депутат сайлау құқығынан айырған еді [2, 11]. Хатшы бола жүріп, М.Шоқай көп жағдайға қанығады. Нәтижесінде азаттық алу үшін езілген халықтардың бірігуі қажет екендігін түсініп, сол пікірінен өмірінің соңына дейін айнымады. Бұл туралы шоқайтанушы ғалым Ә.Қараның зерттеулерінде жан-жақты баяндалған.

Ұлттық көсемсөз тарихында саяси журналистиканың алатын орны ерекше. Олай деуіміздің бірінші себебі, саясат публицистиканың жарқын үлгісі ретінде көрінді. Алаштың қоғам қайраткерлері мен оқығандары баспасөз ісіне белсенді араласып, саяси жүйенің бағытын айқын тани білді. Газет арқылы оқырманға кеңестік биліктің қитұрқы әрекеттерін әшкерелеп берді. Екіншіден, XX ғасырдың басында саяси публицистикаға деген сұраныс жоғары болды. Елдің санасын ояту, өзгермелі биліктің түрлі талаптарын сараптап беретін қайраткер қаламгерлердің мақалаларын көпшілік күтіп отырып оқыды. Алаш публицистикасының ең басты құндылығы – демократиялық көзқарас пен ашықтығында дер едік.

Мұстафа Шоқайдың қилы тағдырын бейнелеп айтқанда, қараңғы, әрі қорқынышты, қайғылы да азапты һәм зарлы болды. «Иттің иесі болса, бөрінің тәңірісі бар» деген мақал осы Мұстафаға арнап айтылған тәрізді. Себебі ол оқ пен оттың ортасында жүріп, қара басын ғана емес, жалпақ түркі жұртының қамын ойлады. Озбырлық пен жаншып келе жатқан қара ниетті күшті алыстан сезді. Сол шарпып келе жатқан өрттен сақтануға әрекет жасады, түркі жұртын әл-дәрмені жеткенше қорғады. Оның басты ерлігі де осы десек болады. Әрине, бәрі Мұстафа ойлағандай болмағаны тарихтан белгілі. Алайда қуғын-сүргінде жүріп, «тісімен» де, күшімен де, миымен де түркі әлемін қорғауға барынша атсалысты. Ол шын мәнінде оқтұмсық тәрізді болды яғни, нағыз «торпеданың» өзі десек қателеспейміз.

Марқұм Мария Шоқай, «менің Мұстафам» - деп жаһанға жар салғаны белгілі, дегенмен де, Мұстафа мен күллі түркі әлемі мақтанса артық етпейді. Себебі, Мұстафа жүрген жолмен, әркім жүре алмағаны да ақиқат. Оның эмиграцияда жүріп, тұтас түркі әлемін қорғауы нағыз абадан, біртуар азамат екендігінің куәсі. Жат елде жүріп журнал шығаруы да осы сөзіміздің дәлелі болса керек. Оның бұл журналды шығарудағы басты мақсаты, түркі әлемінің басын қосып, бұқараға жол сілтеп, басқыншыларға тойтарыс беру еді.

Зерттеу әдісі

Мұстафа Шоқайдың саяси публицистикасын қарастыруда тарихи-салыстырмалы, контент, дискурс талдау әдістері кеңінен қолданылды. Публицистикалық мақалаларды талдау барысында тарихи оқиғалардың сипатына талдау жасап, сол кездегі қоғамдық-саяси мәселелерге баса назар аударамыз. Тарихи-салыстырмалы әдіс арқылы М.Шоқайдың өз кезеңіндегі саяси оқиғаларға қаншалықты әділ баға бергенін айқындау үшін қолданылды. «Жас Түркістан» журналының көптомдықта бар нөмірлеріне контент талдау жасау нәтижесінде оның бағыт-бағдарын, мақалалардың мазмұнын айқындадық. Сондай-ақ мақалада келтірілген кестеде журналдың әр жылдағы шығарылымдарына сандық көрсеткіштермен тақырыптық талдау берілді.

Дискурс талдау әдісімен мақала мәтініндегі публицистің негізгі идеясын, көзқарасын айқындауға тырыстық. Талдау нәтижесінде журналдың ұлт мәселесі мен әлемдік саяси оқиғаларға ерекше мән берген байқаймыз. М.Шоқайдың саяси тақырыптағы мақалалары өткірлігімен әлі күнге дейін өзектілігін жоймай келеді. Кеңестік биліктің

өрескел қателіктерін эмиграциялық басылымда сынауының өзі сөз бостандығының айқын көрінісі дер едік.

Нәтижелер мен талқылау

Ең алдымен «Жас Түркістан» журналының тарихына тоқталған жөн. Белгілі ғалым Д.Қыдырәлі «Егемен Қазақстан» газетінде жазған мақаласында: «Мұстафа Шоқай туралы сөз болғанда оның басшылығымен эмиграцияда жарық көрген «Яш Түркістан» туралы айтпай кету мүмкін емес. Латын әрпімен Ыстанбұлда шығатын «Иені Түркістан» журналына Түркия үкіметінің қысымы күшейіп, ауқымы тарыла түскендіктен, араб әріптерімен жарық көріп Үндістан, Ауғанстан, Иран және Арабстан сияқты мұсылман елдеріндегі түркістандықтарға түгел тарайтын журналға деген сұраныс көбейген еді. Мұндай журналды Түркияда шығару мүмкін болмағандықтан, Мұстафа Шоқай Еуропада басып, тарату туралы шешім қабылдады. Келіссөздер нәтижесінде журналға «Прометей» ұйымы мен Польша үкіметі қаржылай көмек көрсететін болды. Сол жылы қазан айында Берлинге келіп, Алманияда оқып жатқан түркістандық студенттермен кездескен Мұстафа Шоқай, журналдың алғашқы санын дайындауға тапсырма берді. Осылайша 1929 жылдың желтоқсан айында «Яш Түркістан» журналының алғашқы саны жарық көрді» [3] деп көрсетеді.

«Яш Түркістан» журналы күллі Түркістан жұртының демократиялық санасына бірден-бір ой тамызық болды десек қателеспейміз. Оның дәлелі 1929 жылдың желтоқсан айынан 1939 жылға дейін 117 саны жарық көрген басылым, хал-қадырынше Түркістан халқының барша мүддесін қамтуымен маңызды болды. М. Шоқайдың қос арманы мен мұраты тарих бетінде алтын әріппен жазылды, оның бірі Қоқан автономиясын құру болса, екіншісі «Жас Түркістан» журналын жариялау еді. Қилы тағдырды басынан кешірген екі идеясы арқылы ол төрткүл дүниеге танылды. Сол арқылы барша түркістандықтарды ғана емес, жалпақ жұртқа шындықты мойындатты. Осылай ол өзін, өз заманынан озып туғанын көрсете алды.

Басылымның жарық шығуына қатысты деректерді қарастырғанымызда, танымал тарихшы М.Қойгелдиевтің мына пікірі назарымызды аудартты. «Қисынға салғанда Мұстафаның «Яш Түркістанына» Түркия, одан қалса Франция мекен болуы керек еді. Бірақ олай болмады. Мұстафа Шоқай «Яш Түркістанды» Германиядан шығарды» [2, 18] дей келіп, оның үш себебін атап өтеді. Біріншісі, Германия – Кеңес Одағының ықпалы аз ел, екіншісі, Түркістаннан келген жастардың таянышы – «Яш Түркістан» болды, үшіншісі, журналды қаржыландырушы Польша өкіметі тарапынан құрылған «Лихие прометей» ұйымы. Журналды тұрақты шығаруға себеп болған үш факторды айқын көрсетуді жөн санадық. Өйткені М.Шоқай Еуропада жүргенде эмигранттық басылымдарға жиі мақала жазып тұратын. Кейін саяси қайраткерлермен болған бірнеше кездесуден кейін М.Шоқай орыс эмиграциялық басылымдарына мақала беруді тоқтатып, «Яш Түркістан» журналына саяси көзқарасын жүйелі түрде жариялай бастады.

Шоқайтану ғылымында бүгінгі күнге дейін тың деректер мен мол мұраларды жинақтап жүрген ғалым Ә.Қараның еңбегінде: «Александр Чульгин «Яш Түркістан»

журналын Шоқай мен жолдастарының таңқалдырарлық деңгейдегі деректі еңбегі ретінде жоғары бағалайды. Журнал тек Еуропада он жылдай ұзақ уақыт шығып тұруымен ғана емес, сонымен қатар, беттерінде орын алған мақалаларының өзектілігі, тұжырымдарының өткірлігімен де ерекшеленді. ... «Яш Түркістан» журналы Түркістанның саяси, экономикалық, әдеби және мәдени мәселелеріне терең талдаулар жасаған журнал ретінде де көзге түсті» [4, 310] – деп бағалауы тегін емес. Алғашқы шыққан күнінен бастап алдына елдің тәуелсіздігін мұрат еткен басылымда мақта төңірегіндегі күрестен бастап, жаһандық саясаттың өзекті мәселелері туралы мақалалар жарық көрген.

«Жас Түркістанда» шетел хабарлары мен олардың қоғамдық-саяси хәлдері кеңінен жазылды, совет режимінің отаршылдық ұстанымы мен халықаралық қатынасы үнемі талданып отырды. Жалпы, журнал мақалалары «Саяси бөлім», «Әдеби бөлім», «Хабарлар бөлімі», «Шет өлкелерде», «Кітабият» деген бөлімдерге топтастырылды» [5]. Аталмыш айдарлар негізінде Халықаралық жағдай, жер мәселесі, экономика, Түркістан әдебиеті, Түркістан ақындарынан, автономия мәселесі, шовинизм әрекетін әшкерелеу сынды т.т мақалалар мен өлеңдер осы «Жас Түркістан» журналында үздіксіз жариялануы мен ерекшеленді.

Мұстафа Шоқай «Яш Түркістан» журналының 1930 жылғы қазан айындағы №11 санында: «Тәуелсіздік аңсаған түркістандықтарға тек өз елі мен халқын сүйюмен шектелуге болмайды. Біздің Түркістан мен түркі халықтарын басқаларға да сүйгізуіміз қажет деген үндеу жариялап, төңірегіне тілектес түркі азаматтарын ұйыстыра білді» [6]. Осы басылымдағы мақалалары арқылы Мұстафа Шоқай, өзінің барлық арман-мүддесін «Жас Түркістан» журналында жариялап, көпшіліктің санасына сіңіре алды. Оның әрбір ерлікке бара бар еңбектері мен мақалалары ұлт тарихында алтын әріппен жазылып, келер ұрпаққа үлгі болып қалуымен құнды. Демек, күллі түркі жұртының басын қосуды көксеген Мұстафа идеясы, өміршең болды. «Яш Түркістан» журналының маңызына қадау-қадау тоқталып өтсек, журнал діттеген мақсатына жетті. Ол ортақ түрік мәдениетінің біртұтастығын дәріптей алды. Түркі жұртының ортақ идеясын бұхараға жеткізе білді. Ол өзінің барлық мақалаларында уақытты оздырып алмайық, жерімізге иелік еткісі келетін арам пиғылды келімсектердің озбырлығына жол бермейік, «от жаққан қара шаңырағыңызды тонауға бермеңіз, өз еліңіздің қожасы өзіңіз болуыңыз керек» - деп түркі жұртына үндеу жариялады [2]. Жұмылса жұдырық болатынын меңзеді. Яғни, оның бар дауысын түркістандықтар түгел естіді. Хат тасыған көгершіндей болған «Жас Түркістан» журналы арманға толы ойларды арқалап шар тарапқа шарқ ұрып жатты. Бұл сөзімізге дәлел «Жас Түркістанның» тек Еуропа мен Түркияның белгілі жерлерінде ғана емес, соған қоса Иран, Ауғанстан, Қытай, Жапония, Сирия, Арабстанда да оқырмандары бар деуі куә [2]. Қоқан автономиясы аз уақыт өмір сүрсе де, атауынан ат үркіп, әлдекім айылын жиятындай дәрежеге жеткеніне тарих куә. Бұл оның басты жетістерінің бірі болды. Қоқан автономиясы аз уақыт өмір сүрсе де, атауынан ат үркіп, әлдекім айылын жиятындай дәрежеге жеткеніне тарих куә. Бұл оның басты жетістіктерінің бірі болды десек артық айтпағанымыз болар.

Журналда тұрақты түрде жарық көрген «Халықаралық жағдай» айдарымен берілген мақалаларда сараптамалық сипат басым көрінеді. Мәселен, басылымның 1935 жылғы нөмірлерінде жарық көрген Италия-Хабашстан тартысына байланысты сараптамада батыл пікір білдірген. Сол кездегі ҰҰ-ның бекіткен ережесін бұзғаны үшін жаза қолданылуы мүмкін екендігін айта келіп, бұл тартыс әлемдік саяси процеске әсерін тигізетінін ашып жазады. Аталмыш айдармен берілген қысқа хабарлардан Италия мен Хабашстан соғысына алаңдаушылық танытқанын байқаймыз.

Журналдың 1933 жылғы нөмірлерінде «Армян мәселесі» [2, 341] деген тақырыппен бірнеше мақаланы кездестірдік. Сараптамалық мақаланың мазмұны сол кездегі манипуляторлық ақпараттың ықпалын аңғарамыз. «Последние новости» газеті армян лидерлерінің кавказ егеменшілдерімен тіл табыса алмағаны, оған сол кездегі армян көшбасшысының жауабына айрықша мән беріп, екі елдің арасындағы байланысты одан сайын ушықтыра түскісі келетінін сынайды. Шын мәнінде Ресейдің армян мәселесіне соншалықты қызығушылық танытуының астарында Түркияға деген қарсылықты байқап, оны оқырманға барынша түсінікті жеткізеді.

«Яш Түркістан» журналындағы саяси сараптама барынша сыни тұрғыдан жазылған. Журналдың 10 жылдың нөмірлерінде жарық көрген мақалаларды жанрлық тақырыптық тұрғыдан зерттеудің маңызы зор. Өйткені әлемдік саяси процесті жан-жақты объективті талдаған мақалаларға контент талдау жүргізу маңызды.

Біз төмендегі кесте «Яш Түркістан» журналының 1930-1935 жылдарда жарық көрген саяси мақалалар санын тақырыптық тұрғыдан жіктеп көрсеттік.

№	Мақала тақырыбы	1930	1931	1932	1933	1934	1935
1	Ұлт мәселесі	12	12	7	6	3	3
2	Әдебиет	2	3	-	-	2	-
3	Әлемдік саясат	-	9	6	8	3	11
4	Тарих	3	1	1	6	2	2
5	Хат	2	-	1	1	-	-

Басылымның 1929-1935 жылдардағы нөмірлерін қарастырғанымызда дайджест, баспасөзге шолу жанрларын, сондай-ақ фактчек жасап, сараптаған сыни мақалаларды кездестірдік. Цифрлық технология дәуірінде әрбір редакцияды фактчек жасайтын маманның немесе бөлімнің қажеттілігі жиі айтылып жүр. М.Шоқай өзі шығарған журналда сол кезеңнің кейбір басылымдарды таратқан жалған ақпаратты оқырманға тексеріп, нақтылығын айқындап берген. Бұл қазіргі ақпарат құралдаына қажет тәжірибе деуге болады.

М.Шоқай шығарған «Яш Түркістан» журналынан бөлек, оның шетелдік баспасөзде жарық көрген мақалаларын арнайы қарастыру алдағы күннің еншісінде. Мақалада «Яш Түркістан» журналының 1929-1935 жылдардағы нөмірлерін іріктеп қана талдадық. Оның ішінде әлі де талдауды қажет ететін мәселе жеткілікті. Қорытындылай келе, М.Шоқайдың эмиграцияда жүріп жазған саяси публицистикасы тек Түркістанның

тәуелсіздігін ғана емес, әлемдегі ұлттардың бостандығын сөз етті деуге толық негіз бар. Шоқайтанушы Ә.Қараның ұстазы Гулчин Чандарлыоғлы «Мұстафа Шоқай бүкіл түркі дүниесін бір мемлекет шаңырағы астына біріктіру идеясын көтермеді. Ол мұндай идеяның іске асатындығына сенбеді. Мұстафа Шоқай түркі халықтарының саяси ынтымақтастығының геостратегиялық шарттарға тәуелді екеніне сенеді. Атап айтқанда, Қырымның Украинамен, Әзірбайжанның Кавказ мемлекеттерімен ынтымақтасқаны тиімді» [4, 4], - деп жазады. Осы тұжырымнан М.Шоқайдың саяси көзқарасының қырағы екендігін байқаймыз.

М.Шоқайдың саяси публицистикалық мақалаларын талдау нәтижесінде төмендегідей тұжырым жасадық:

Біріншіден, шар болатқа жігерін қайраған М. Шоқайдың эпистолярлық жанрдағы хаттары мен күнделіктерінің мән-маңызын PhD, қауымдастырылған профессор А.Жолмаханова, ф.ғ.к., профессор Ғ.Тұяқбаев, Қ.Әбдіразақов, Г.Оралова, Б.Сердәлі[8] ғылыми зерттеулерінде қарастырған. Тіпті М.Шоқайдың эмигранттық журналистиканың негізін салушы ретіндегі қызметін арнайы ғылыми жоба аясында зерттеуде. Алайда қайраткердің әлі күнге жарқ көрмеген хаттарын қарастыру қажет деп ойлаймыз.

Екіншіден, эмиграциялық журналистика «Яш Түркістан», «Йени Түркістан», «Азери түрк» журналдарындағы «Тұтас Түркістан идеясына» байланысты жазылған публицистикалық мақалаларын талдау, бүгінгі күннің өзекті мәселелерінің біріне айналып отыр. Әсіресе 2023 жылы үш тілде жарық көрген М.Шоқайдың француз тіліндегі 140-қа жуық мақалаларын бүгінгі медиа теориялары тұрғысынан талдау маңызды[9].

Үшіншіден, М. Шоқайдың «Яш Түркістан» журналын шығарушы әрі редакторлық қызметі жан-жақты зерттелуі қажет. «Түркістан легионын» құруға қатысты кейбір мәселелерді зерттеу уақыт талабы. «Яш Түркістан» журналындағы араб жазуымен басылған кейбір мақалаларын тұтас кириллица қарпіне ауыстырып, ғылыми айналымға енгізу, кезек күттірмейтін мәселелердің бірі десек қателеспейміз.

Төртіншіден, М. Шоқай еңбектерін зерттеу негізінде деректерді тұжырымдай отырып, талдап жүйелеу, салыстыру бұрын соңды ғылыми айналымға еңбеген еңбектерін саралау қажет. Планетарлық тұлғаның тарихтағы өз орнын айқындау және кейбір құнды дәйектемелер мен еңбектерін талдап, салыстыру алдағы күннің еншісінде. Бұл мәселені белгілі ғалым Т.Қоңыратбай ғылыми мақаласында арнайы атап көрсетеді. «Оның бізге жеткен қолжазбалары 12 том көлемінде жарық көріп, көпшілікке жол тартқалы да 5-6 жылдың жүзі болды. Ендігі жерде сол мұраны ғылыми тұрғыдан игеріп, түрік халықтарының бірлігін үндеген М. Шоқайдың саяси-мәдени ой-өресін анықтаудың кезегі келіп отыр»[10, 29].

Бесіншіден, М.Шоқайдың деректі талдау, салыстыру, фактчек жасау әдістеріне барынша көңіл бөлген дұрыс. Сондай-ақ қазіргі халықаралық журналистерге қажетті сыни ойлау дағдысын қалыптастыруда М.Шоқайдың халықаралық ақпарат дайындау әдістерін ұсынған жөн деп санаймыз.

Еуропадағы эмиграциялық басылымдардағы М. Шоқайдың бұрын-соңды қазақ тіліне аударылмаған публицистикалық мақалаларының саяси мәні мен «тұтас

Түркістан» идеясына байланысты шетелдік ақпарат құралдарындағы пікірлерге эмпирикалық талдау жасау қажеттілігі ескерілуі қажет.

Қорытынды

М.Шоқай – эмигранттық журналистиканың негізін қалаушы. Ол қазақ журналистикасында ғана емес, күллі Еуропа, АҚШ басылымдарына «тұтас Түркістан» идеясын таныстырған тұлға. Осы уақытқа дейін 800-ден астам мақалаларының 441-ден астамы орыс тілінде болса, 140-қа жуық мақалалары француз тілінен аударылмаған. Публицистикалық мақалаларының қалғаны қайраткердің 12 томдық шығармалар жинағына енген. Сондай-ақ қуғын-сүргінде жүріп жазған хаттары жинақталғанымен, әлі күнге дейін оның саяси мәні ашылмаған.

Зерттеу жұмысында эмиграциялық журналистиканың қалыптасуы мен дамуы, оның типологиялық ерекшеліктері, саяси коммуникацияның ықпалы туралы ғылыми тұжырымдарға сүйене отырып, М.Шоқайдың эмиграциялық басылымдардағы «тұтас Түркістан» идеясының таралуы мен оған Еуропа оқығандары, сондай-ақ саяси тұлғалардың пікірлеріне дискурс талдау жасалады. Эмиграциялық журналистика осыған дейін зерттеу нысаны болғанымен, М.Шоқайдың публицистикалық мақалалары мен «тұтас Түркістан» идеясына талдау жасалмаған. Қазіргідей геосаяси жағдай сан құбылып тұрған кезеңде дамушы мемлекет үшін саяси ұстаным қаншалықты маңызды екені түсінікті. Сондықтан Алаш қайраткерлерінің «тұтас Түркістан» идеясының мәнін ашып, бүгінгі күнгі маңызына тоқталудың өзі оның өміршеңдігі мен өзектілігін аңғартса керек.

Ғұмырын елінің тәуелсіздігіне арнаған ұлттың зиялы азаматы М. Шоқайдың әлі де, зерттеп талдауды қажет ететін публицистикалық және саяси көзқарастағы мақалалары бары белгілі. Осы тұрғыда М. Шоқай қазақ даласына келген құбылыс екенін ескерсек, оның әр мемлекетте сақталған құнды еңбектерін жинап, оны зерттеу біздің басты мақсатымыз. Эмиграциялық басылымдарда жарыққа шыққан ұлтты сақтап қалудағы келелі ойлары, оның заманынан озып туғанын аңғартады. Тұлғаның «Яш Түркістан» (Берлин), «Йени Түркістан» (Ыстамбұл), «Азери түрк (Ыстамбұл)», «Милли йол» (Берлин), «Франция – Шығыс комитетінің ресми бюллетені», «Истиклал» (Берлин) журналдарындағы мақалалары ұлттың алтын қорына қайтарылуы қажет. Тек публицистикалық еңбектері ғана емес, күні бүгінге дейінгі құнын жоймаған өміршең идеялары да еліне оралуы тиіс.

Сондықтан М. Шоқайдың құнын жоймаған тың идеялары мен еңбектерін зерттеп, цифрландыру ұрпақтарының борышы болып табылады.

Эмиграциялық журналистиканың қалыптасуы мен дамуы, Еуропадағы «тұтас Түркістан» идеясының таралуы және М.Шоқайдың саяси ұстанымы мен публицистикалық мақалаларына контент талдау жасай отырып, алдағы күннен өз жемісін беретініне кәміл сенеміз.

Авторлардың қосқан үлесі

Ризагүл Бакенова – тұжырымдаманы құру, контент талдау жүргізу. Гүлмира Өшірбекова – әдебиеттермен жұмыс, мақала мәтініне дискурс талдау, зерттеу нәтижелерін ұсыну. Алтын Ақынбекова – «Жас Түркістан» журналында жарық көрген мақалалардағы дереккөздерді анықтау, мәтінмен жұмыс, зерттеу нәтижелерін талдау.

Әдебиеттер тізімі

1. Жақып Б. Публицистика негіздері. 2-бас. – Алматы: Қазақ университеті, 2018. – 444 б.
2. Шоқай М. Таңдамалы. 1-т. – Алматы: «Қайнар», 1998. – 512 б.
3. Қыдырәлі Д. Мұстафа Шоқай және «Яш Түркістан» // Егемен Қазақстан газеті, 7 қаңтар, 2021.
4. Қара Ә. Мұстафа Шоқай: зерттеу. Түрік тілінен қазақ тіліне аударған Г.Б.Шадиева. – Астана: «Педагогика-Пресс», 2012. – 377 б.
5. Сақ Қ. Алаш көсемсөзі: дін мәселесі. Көп томдық. 3-т. – Алматы: «Қазақ энциклопедиясы», 2014. – 400 б.
6. Бегманов Қ. Мұстафа Шоқай Жолымен: Кітап-альбом. – Алматы: «Сораба» қ.қ, 2013. – 496 б.
7. Шоқай М. Таңдамалы шығармалар үш томдық. 3-т. – Алматы, «Қайнар» 2007. – 92 б.
8. Zholmakhanova A.B., Tuyakbaev G.A., Abdrazakov K., Oralova G.S., Serdali B.K. Kazakh Emigration and Historical Significance of Memories of Mustafa Shokay // Utopia y Praxis Latinoamericana, 2018, 23(82), 111–120 p. [Electronic resource]. URL: <https://www.scopus.com/authid/detail.uri?authorId=58851619000> (қаралған күні: 8.11.2023).
9. Қара Ә. Кеңес Одағының Түркі әлемі саясаты Мұстафа Шоқай (французша таңдаулы мақалалары). Ыстамбұл: DOĞU KÜTÜPHANESI, 2023. – 343 б.
10. Қоңыратбай Т. М. Шоқай еңбектеріндегі ұлт тәуелсіздігі идеясы. // Türkoloji. March, 2021;(105):28-40 [Электрондық ресурс]. URL: <https://dergipark.org.tr/tr/pub/ayt/issue/69063/1093262> (қаралған күні: 12.11.2023).

References

1. Zhakup B. Publicistika negizderi [Basics of publicism]. 2nd edition (Kazakh University, Almaty, 2018, 444 p.). [in Kazakh]
2. Shokay M. Tandamaly [Optional]. Vol. 1 (Kainar, Almaty, 1998, 512 p.). [in Kazakh]
3. Kydyrali D. Mustafa Shokaj zhane «Jash Tyrkistan» [Mustafa Shoqay and «Yash Turkistan»], Egemen Kazakhstan [Independent Kazakhstan], January 7, 2021. [in Kazakh]
4. Kara A. Mustafa Shokaj: zertteu [Mustafa Shokai: research]. Translated from Turkish to Kazakh by G.B. Shadiyeva (Pedagogika-Press, Astana, 2012, 377 p.). [in Kazakh]
5. Sak K. Alash preface: the question of religion. Multi-volume. Vol 3. – («Kazakh Encyclopedia», Almaty, 2014, 400 p.). [in Kazakh]
6. Begmanov K. Mustafa Shokaj zholy men [By the way of Mustafa Shokay]. Book-album (Soraba, Almaty, 2013, 496 p.). [in Kazakh]
7. Shokay M. Selected works are in three volumes. Vol. 3 (Kainar, Almaty, 2007, 92 p.). [in Kazakh]
8. Zholmakhanova A.B., Tuyakbaev G.A., Abdrazakov K., Oralova G.S., Serdali B.K. Kazakh Emigration and Historical Significance of Memories of Mustafa Shokay, Utopia y Praxis

Latinoamericana, 2018, 23(82), 111–120 p. [Electronic resource]. Available at: <https://www.scopus.com/authid/detail.uri?authorId=58851619000> (Accessed: 8.11.2023).

9. Kara A. The Turkic World Policy of the Soviet Union Mustafa Shokay (selected articles in French) (DOĞU KÜTÜPHANESİ 2023, Istanbul, 343 p.). [in Kazakh]

10. Konyratbay T.M. Shokaj enbekterindegi ult tauelsizdigi idejasy [The idea of national independence in the works M. Shokay], Türkology. March 2021;(105):28-40. [Electronic resource]. Available at: <https://dergipark.org.tr/tr/pub/ayt/issue/69063/1093262> (Accessed: 12.11.2023). [in Kazakh].

Р.Ш. Бакенова¹, Г.Ш. Аширбекова², А.Б. Ақынбекова²

¹Евразийский национальный университет имени Л.Н. Гумилева, Астана, Казахстан

²Казахский национальный университет имени Аль-Фараби, Алматы, Казахстан

Политическая публицистика Мустафы Шокая в журнале «Жас Түркістан»

Аннотация. Вклад Мустафы Шокая в борьбу за независимость нации и в прессу изучался рядом ученых. В 2023 году ученый-шокаевед Абдиуакап Кара перевел с французского на казахский язык более 140 статей Шокая и издал их в отдельной книге. М. Шокай-личность, имеющая вес не только в эмигрантской журналистике, но и в политической публицистике. Поэтому важно изучить его взгляды на интересы нации в публицистических статьях и его влияние на формирование общественного мнения, а также методы анализа проблемы. Рассматривая содержание и структуру экспертных статей, жанровые особенности, мы определяем его публицистическое творческое мастерство. Поднятые им темы, такие как изучение изменчивой природы политической системы, анализ при определении характера различных общественных изменений, внедрение идей лидерства в формировании общественного мнения, можно использовать в практике современных средств массовой информации, а также для развития профессиональной компетентности журналистов. В статье анализируются несколько публицистических статей М. Шокая в журнале «Жас Түркістан» с точки зрения интересов нации. Кроме того, в статье анализируются все мысли Мустафы об объединении тюркских братьев, о том, как люди приходят в общий мир и учатся.

Ключевые слова: политическая журналистика, эмигрантская журналистика, журнал, жанр, статья, национальный интерес, идея.

R.Sh. Bakenova¹, G.Sh. Ashirbekova¹, A.B. Akynbekova²

¹L.N. Gumilyov Eurasian National University, Astana, Kazakhstan

²Al-Farabi Kazakh National University, Almaty, Kazakhstan

Political journalism of Mustafa Shokai in the magazine «Zhas Turkestan»

Abstract. Mustafa Shokai's contribution to the struggle for the independence of the nation and to the press has been studied by a number of scientists. In 2023, Shokai scholar Abdiuakap Kara

translated more than 140 articles by Shokai from French into Kazakh and published them in a separate book. M. Shokai is a person who has weight not only in emigrant journalism, but also in political journalism. Therefore, it is important to study his views on the interests of the nation in journalistic articles and his influence on the formation of public opinion, as well as methods of analyzing the problem. Considering the content and structure of expert articles, genre features, we determine his journalistic creative skills. The topics he raised, such as the study of the volatile nature of the political system, analysis in determining the nature of various social changes, the introduction of leadership ideas in shaping public opinion, can be used in the practice of modern mass media, as well as for the development of professional competence of journalists. The article analyzes several journalistic articles by M. Shokai in the magazine "Zhas Turkistan" from the point of view of the interests of the nation. In addition, the article analyzes all of Mustafa's thoughts about the unification of Turkic brethren, about how people come to the common world and learn.

Keywords: political journalism, emigrant journalism, magazine, genre, article, national interest, idea.

Авторлар туралы мәлімет:

Бакенова Р.Ш. – Баспасөз және баспа ісі кафедрасының докторанты, Журналистика және саясаттану факультеті, Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Астана, Қазақстан.

Әшірбекова Г.Ш. – ф.ғ.к., Баспасөз және баспа ісі кафедрасының доценті, Журналистика және саясаттану факультеті, Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Астана, Қазақстан.

Ақынбекова А.Б. – Ph.D., Баспасөз және электронды БАҚ кафедрасының доценті, Журналистика факультеті, Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті, Алматы, Қазақстан.

Bakenova R.Sh. – Ph.D. student, Department of Printing and Publishing, Faculty of Journalism and Political Science, L.N. Gumilyov Eurasian National University, Astana, Kazakhstan.

Ashirbekova G.Sh. – Candidate of Philological Sciences, Associate professor, Faculty of Journalism and Political Science, L.N. Gumilyov Eurasian National University, Astana, Kazakhstan.

Akymbekova A.B. – Ph.D., Associate professor, Department of Print and Electronic Media, Faculty of Journalism, al-Farabi Kazakh National University, Almaty, Kazakhstan.

Copyright: © 2024 by the authors. Submitted for possible open access publication under the terms and conditions of the Creative Commons Attribution (CC BY NC) license (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/>).